

С обзиром да ова књига излаже општи део швајцарског управног права, писац је изнео основна начела савезног устава онолико колико регулишу организацију и делатност савезне управе и кантоналне управе. Да би што потпуније и сажето изложио ова основна начела, председник Гризел је, пре свега, при излагању материје из искључиве надлежности централне управе настојао, како он сам каже, да из ове материје извуче правна правила која су у истом смислу прихваћена и у примени код већине кантона. Ради остварења овог циља писац је поступио на два начина. Кад је федерално законодавство у једној области регулисало неке односе готово истоветно као и кантонално законодавство, писац је анализирао само федерално законодавство јер је често било и узор кантоналног законодавства. Међутим, кад је кантонално законодавство на специфичан начин регулисало неке односе писац је настојао да укаже на значај ових разлика које и поред разноликости не искључују и сличност. Баш због овог специфичног излагања швајцарског управног права с обзиром на извесне разлике савезног и кантоналног законодавства, за југословенску правну теорију и праксу може бити од интереса и од користи упознавање појединих решења овако изложеног швајцарског управног права.

Књига је писана јасно и једноставно. Нису изостављена теоријска излагања али се осећа да их излаже практичар који није преоптерећен тежњом за стварањем све новијих теоријских концепција, већ уколико са жето, једноставно и у потребној мери излаже начела теорије управног права, он одмах излаже и правна средства којима се позитивним правом утврђена начела и права могу штитити.

Својим једноставним методом излагања теорије управног права писац уједно упозорава теоретичаре управног права да се излагања теорије управног права која су у неким делима и доста сложено изложена, могу у одређеној мери излагати и теоријски једноставно, у оквирима потребним за синтетичка уобличавања основних начела и са неопходним указивањем на примену изложених основних начела у пракси.

Књига председника Гризела свакако остаје као пример таквог јасног излагања управног права и како истиче проф. Roland Drago, уједно се супротставља тежњама неких теоретичара управног права који сматрају да је управно право интелектуална дијалектика коју може разумети само одређена мањина. Председник Гризел својим делом о управном праву Швајцарске свакако улази у круг оних правних теоретичара права који управно право приближују не само узаном крућу правних стручњака већ и грађане приступачно упознаје са управним правом и самим тим доприноси јачању и заштити грађана и правних лица као и заштити законитости у његовој земљи. Свиом својим одликама књига председника Гризела омогућује да се могу лакше упознати основна начела и општи појмови швајцарског управног права.

Д. Б. Денковић

LUIS RECASÉNS SICHES: TRATADO GENERAL DE FILOSOFÍA DEL DERECHO, Mexico, ed. Porrua, 1965, 717 p.

Поријеклом Шпањолац, образовањем везан за њемачку правнотеоријску традицију, до 30-тих година професор филозофије права у Барселони и Мадриду, а затим на Мексичком универзитету, L. R. Siches (Сичес) заузима једно од почасних мјеста међу савременим правним мислиоцима. Он сурђује и приказиван је већ пуних педесет година у многим свјетским правним публикацијама, због чега су његови ставови донекле доступни и онима који се не користе шпањолским језиком. Ипак, нажалост, неправедна и мало позната остају ван Латинске Америке и Шпаније најзначајнија дјела из замашног Сичесовог опуса: *Direcciones contemporaneas del pensamiento juridico*, Барселона, 1929, 239 п.; *Vida humana, sociedad y derecho*,

Mexico, 1939, 386 p., (пријевод у *Latin American legal philosophy, Cambridge, Mass., 1948*); *Nueva filosofía de la interpretación del derecho, Mexico, 1956, 304 p.*; *Tratado general de sociología, Mexico, 1958, 636 p.*; *Panorama del pensamiento jurídico en el siglo XX, t. I—II, Mexico, 1963. 1174 p.*, те назјад *Tratado general de filosofía del derecho*.

Tratado general је синтетички и вјероватно коначан израз Сичесове правнофилософске мисли уобличене тијеком више десетљећа научног дјеловања. Али то је уједно и универзитетски уџбеник филозофије права, па стога аутор настоји да избјегне искушењу теоријско-ерудитске самодовољности и дјело учини приступачним по стилу и по усмјерености на практичне проблеме правника.

У 21. поглављу ове обимне књиге (777 страница ситног тиска) уочљиве су четири основне проблемске области ауторових размислања и излагања: *појам права* и његово филозофско-онтолошко утемељење (погл. II—VIII); *основни правни појмови* који се изводе из појма права (погл. IX—XIII); *теорија правних вриједности или идеала* (погл. XIV—XX) и *теорија тумачења права* (погл. XXI). Јасно је само по себи да у оваквом информативном приказу можемо тек назначити, слиједећи систематику самог аутора, најважније теоријске проблеме које ово дјело дотиче и Сичесове одговоре на њих, док за критичку оцјену ауторових погледа оваје уопће нема мјеста.

У погл. I (стр. 1—46) излажу се *главни задаци правника*. Ту је прије свега ријеч о *стручно-догматском задатку* проналажења правних норми, конституирања правних института, систематизације правних норми и отклањања протурјечности и празнина у правном систему, све то с обзиром на становите вриједности које владају правним поретком. Предмети те дјелатности правника јесу: правно квалифицирана друштвена стварност, правне норме и правни појмови којима се право схваћа и организира, а њен најзначајнији, средишњи облик је судска дјелатност. Међутим, правник врши још и *критичко-филозофски задатак*. Он у филозофији права, сматра Сичес, у складу с неокантовском схемом, постиже оно што не може постићи у оквирима правне науке: прво, утврђује универзални концепт или есенцију права и остале априорно-неужне правне појмове који су увјет правног искуства, и друго, утврђује идеју права или крајње правне вриједности и врши оцјену позитивног права са стајалишта правне идеје. На границама тих двију основних правних дјелатности развија се својеврсна *практичко-филозофска дјелатност* у процесу тумачења, у настојањима људи за правнополитичке преображаје и у законодавно-судској политици. У том смислу, филозофија права утјече увијек на развој позитивног права, а тиме уједно и учествује у његовој друштвено-инструменталној функцији. Ово поглавље завршава једном исцрпном библиографијом (на 26 страница) теоријских правних дјела свих методолошких праваца и из свих крајева свијета, посебно вриједне због података из Латинске Америке.

Погл. II (стр. 47—152), најобимније и садржајно најбогатије, сажима опћефилозофске и социолошке поставке које је Сичес већ раније формулирао у „*Vida humana, sociedad, y derecho*” и „*Tratado general de sociología*” као темеље за своју филозофију права — поставке које су својеврсни спој *филозофије културе* (Dilthey), *Дилтеј, филозофије живота* (посебно J. Ortega у Gasset) и *J. Ортега и Гасети и феноменолошке теорије ериједности*. Почине постављањем питања о концепту и бити права: зашто се неке појаве стално и свугдје називају „правним” и којем дијелу битка или универзума припадају такве појаве? Полазећи од феноменолошке тезе о онтолошким регијама или плуралитету предмета (есенција), Сичес разликује физичке и психичке *природне предмете, идеалне предмете и културне предмете*, а у основи, или као веза посљедњих двају, поставља темељну категорију *људског живота*. Он потом доказује да предмет-право не може припадати сфери физичке природе, будући да су му својствени и есенцијални факторитет, требање и слобода; због истих разлога право не припада ни регији психичке природе, иако се јавља као садржај психичких процеса; али право не може припадати ни регији идеалних, тј. објективно важећих, ванвре-

менских и ванпросторних предмета, будући да увијек постоји као право датог времена и простора. *Вриједности* су, према *Husserlu*, (*Хусерлу*) *Schelegu* (Шелеру) и *Hartmannu* (Хартману) један од облика идеалних предмета с објективним важењем; Сичес усваја ову феноменолошку концепцију вриједности, заједно с њеним побивањем психологизма, њеним објашњењем односа између вриједности, реалности и нормативности, њеном тезом о интуитивној спознаји вриједности итд., али он уједно феноменолошкој концепцији ставља примједбу да је сувише апстрактна и да занемарује однос вриједности према „егзистенцији или људском животу као фундаменталној реалности”. „Вриједности нису есенције сличне платонским идејама, како сматра Хартман, већ су битно управљене и везане за људски живот” и њихов смисао се даје увијек у „конкретним егзистенцијалним ситуацијама”. Из тога, пак, слиједи: ако је очигледно да предмет-право не припада регији чистих вриједности као идеја, ипак нам искуство и интуиција указују да је *за право битно да представља покушај тумачења и остварења становитих вриједности*. Стога, закључује Сичес, „предосјећамо да право требамо тражити у људском животу”, односно да истраживање о бити права треба смјестити управо у оквире филозофског разматрања те фундаменталне реалности.

Сичесова филозофија живота, која по садржају и есејистичко-несистематској форми наставља тзв. „рационализам” ж. Ортега и Гасета, тешко се може изразити у неколико реченица. Главне тезе су слиједеће: *Индивидуални људски живот* је она радикална стварност која увјекује и укључује у себе сва остала бића релевантна за човјека. Оно је по онтолошкој структури јединство несвадљивог „ја” и „околног свијета”, тј. не само самосвијест него и самостварање у становитој ситуацији — стално и нужно одлучивање или избор између објективних могућности које је вођено потребама и циљевима индивидуе и које треба у сваком чину оправдати с обзиром на неке вриједности. Структура живота, као самостварања, јесте, дакле, телеолошка и вриједносна; егзистенцијалне одлуке, којима ми себе пројектирамо у ситуацији, имплементирају увијек наше преферирање неких објективних могућности или вредновање. У том погледу има право гносеологија идеализма кад сматра да је свијест радикална стварност, да се „ја” увијек првенствено односи на „ствари у мени”, али идеализам занемарује узajамну зависност „ја” и „свијета” (као ситуације) у структури егзистенције. Перспективизам Ортега и Гасета, по многоме сродан прагматизму, јесте гносеолошко рјешење прихватљиво Сичесу: човјек организира, селекционира и схваћа постојећи свијет према перспективи коју одређују његови интереси и вриједности. Егзистенција и њезина истина састоје се у неразводном супостојању и међузависности субјекта и објекта. Зато је погрешна и искључивост алтернативе детерминизам-индетерминизам: човјек онтолошки *јесте слобода*, његова је бит у томе да мора бирати, преферирати у једном мноштву могућности повијесне ситуације; али та његова слобода представља каузалитет као одређење његовог поља стварања — и, што више, сама слобода (тј. човјек) непрекидно ствара један нови ред каузалитета и детерминизма у свијету. Предмете, пак, које човјек ствара, назива Сичес „*објективираним људским животом*” или *културом*, тј. творевине у којима опстоји бивши људски живот. За културни предмет је битно да он има, поред супстрата или материје која га држи и преноси, исту вриједносну и телеолошку структуру као и аутентичан живот из којег извире. Културни предмет је реалност која носи *смисао или значење*, реалност коју треба *разумјети* као људску релацију према вриједностима. Култура је трансцендирање појединачне егзистенције кроз остварење вриједности у људским дјелима становите повијесне ситуације. Али културни предмети немају властити живот: они постоје само у *доживљају* савременика који обнављају, рестварују, па према томе неизбјежно и модифицирају у одређеној мјери њихов аутентични смисао. Култура је баштина, скуп наслеђених људских смисаоних творевина, али баштина чији смисао еволуира у актуалном животу. Због тога Сичес говори и о *култури у ширем смислу* или јединству људских творевина и самог људског живота који те творевине

не доживљава на начин да их обнавља и мијења. Управо је ово шире схватање културе онтолошка регија у којој Сичес смијешта право: *правне норме* су један облик објективираних људске свијести или културних творевина, а *важеће или ефективно право* је само постојање тих творевина у актуалном људском животу као процес њихове индивидуализирајуће примјене (судске, управне итд.) односно обнављања, тумачења, остварења и еволуирања њиховог смисла.

Култура је онтолошка регија не само права него још и технике, економије, религије, умјетности, државе, моралности, знаности итд. Задатак је филозофије живота и културологије да испита врсна и специфична обиљежја сваког од тих облика културе. Сичес у овом поглављу објашњава само двије основне или врсне категорије права: *нормативност* и *колективност*. Право спада у нормативна значења или изразе требања који, насупрот дескриптивним значењима или изразима бивања, важе неовисно о свом појединачном остварењу. С друге стране, право је смисаони израз друштвеног живота, тј. оно оног понашања и мишљења који су генерализирани или које појединци преузимају од других појединаца. Колективно нема властиту супстанцијалност, као што је има аутентична егзистенција: оно је напросто униформираност или слагање понашања, мисли и осјећања припадника групе које остварују искључиво појединци. Сичес анализира структуру личности и међуовјетованост индивидуалног и социјалног; разликује незамјенљиве индивидуалне односе од колективних односа замјенивих особа које су носиоци функција — истичући да право спада у ову другу категорију; затим директовски одређује друштвене појаве као принуду, објашњавајући и њих помоћу појма културе. Поглавље II завршава поновним афирмирањем повјесне бити човјека, културе и права, те одбацивањем природнознавствених и формално-математских модела њиховог објашњавања; у људском животу и творевинама не влада математизирајућа „логика рационалног“, већ „логика разложног“ или логика животног и повијесно-колективног искуства и разума којом се схваћају или тумаче живот и култура из њихове властите, вриједносне и теолошке бити. Та логика живота или „разложног“, истиче „рационалист“ Сичес, јесте логика која је својствена праву и једина која омогућава спознају права.

У погл. III (153—166) одређује се коначно структура права као једног од облика објективираних људског живота чији се смисао рествара, остварује и мијења у актуалном животу. Хисторија теорије о појму права показује, сматра Сичес, да је већина правних мислилаца налазила предмет-право у једној од слиједећих категорија: *вриједности*, *формално требање* и *друштвени факт*. Противно познатој тези *E. G. Маувеа* (Мајнеа) да су те три категорије појмовно сасвим независне и да спорне разлике између аксиолошких, нормативних и социолошких дефиниција права имају искључиво вербални значај, Сичес чини својим стајалиште бразилијанског теоретичара *Miguel Realea* према којему се *право састоји управо из дијалектичке повезаности тих трију димензија*. Право није ни чиста вриједност идеалних норми природног права, ни само норма која се не остварује, нити само понашање без референције на вриједности и норме; „право је друштвена творевина (факт) нормативног облика која је управљена на остварење становитих вриједности“. Ово *тродимензионално схваћање* не спријечава нас, међутим, да сложену појавност коју називамо правом не изучавамо различитим методама и претежно у једној, другој или трећој од њених димензија. Тако се, опет у складу с теоријом Реалеа, право као вриједност изучава у *правној аксиологији* и *правној политици*, право као норма у *општој теорији права* и *правној догматици*, а право као факт у *правној културологији* и *социологији права*.

Кратко погл. IV (стр. 167—170) је увод у Сичесова разматрања специфичних обиљежја права у односу на друге нормативне поретке: овај се приказује *примитивни обичај* као још неиздиференцирана норма и његов развој од факта спонтане принуде и навике у стварну нормативну свијест.

У погл. V (стр. 171—198) утврђују се формалне разлике између *права и морала* као етичких поредака. Морал је субјективно и апсолутно оправдање понашања са стајалишта вриједности аутентичног живота појединца, док је право објективно и релативно оправдање понашања са стајалишта специфичних вриједности друштвене коегзистенције. Морал одређује понашање субјеката искључиво са гледишта његових властитих могућности (унилатералност), док право одређује понашање са обзиром на интерсубјективне могућности (билатералност). Морал је стога аутономни етички поредак личности, а право хетерономни друштвени етички поредак. Надаље, морал је управљен искључиво на конституирање дужности, док је право управљено на конституирање дужности и овлашћења. Морал захтјева чистоћу наміјере, право у начелу захтјева само вањско понашање; прво полази од унутрашњег, друго од вањског аспекта понашања. Из тога опет произилази да правна норма може бити изнуђена, док морална то не може бити, будући да је за моралну дужност битно да се врши по слободном увјерењу о нужности моралног захтјева. Сичес на крају побија *in extenso* приговоре који се у правној теорији износе против тезе о принудности као битном обиљежју права, при чему се, једнако као и у цијелом поглављу, осјећа снажан уплив ставова Г. Дел Векија (*G. Del Vecchio*).

У погл. VI (стр. 199—212) се расправља о разним нормативним порецима који иду од *навада* до *обичаја*, а имају комбинирана обиљежја морала и права. Одабацује се разликовање обичаја од права по садржају, а заступа разликовање по карактеру санкције и односу аутономност-хетерономност. Уједно се истиче повијесна променљивост подручја правног и обичајног поретка и процеси међуутјецања.

Погл. VII (стр. 213—219) посвећено је односу *права и арбитрерности* као негације права, тј. као захтјева суверене власти којему недостаје обиљежје правилности или нормативитета и којим се произвољно изузима један случај из норме а да се при томе не ствара нова норма. Сичес разликује арбитрерност од *илегалности* и *дискреционе оцјене*. Арбитрерност се темељи на голој сили и нарушава у највећем ступњу вриједности сигурности и извјесности које су праву иманентне.

Погл. VIII (стр. 220—231) говори о трима *нужним друштвеним функцијама права*. У првом реду, правни систем увијек остварује друштвено неопходне вриједности *сигурности* и *извјесности*. Чак и онда када правни систем или правна норма нису праведни, они сами по себи, као нормативност, уносе у друштвене односе извјестан ступањ сигурности и извјесности — што повезује Сичес с формалним критеријем правности према којем „за правност није битан садржај норме, него специфична форма захтјева”. Наравно, сигурност и извјесност права само су дјеломично остварљиви — због сукоба с идејом правде, апстрактног карактера норме, друштвене динамике итд. Друга нужна функција права јесте принудно и објективизирано *рјешавање сукоба у друштву*, тј. утврђивање, хијерархизирање, разграничавање и заштита једних интереса на рачун других. Оваје се Сичес користи Паундовом тројном класификационом схемом интереса. Најзад, право је увијек средство *организирања, легализирања и становитог ограничавања државне власти*.

У погл. IX (стр. 232—239) Сичес излаже *теорију субјективног права*. Одабацује вољу, интересну и мјешовиту теорију, прихватајући чисто нормативну поставку да је субјективно право у најширем смислу „средство које норма даје неким особама по којем су ове у могућности правног увјетавања обавезе одређеног понашања друге или других особа”. Субјективно право је нормативна квалификација, а воља само најчешћи увјет његовог остварења. У наставку, Сичес настоји аналитички диференцирати три подврсте субјективног права: а) корелатив обвезе којим се неовисно о вољи корисника потврђује његова слобода, б) корелатив обвезе који се, као моћ захтјевања и покретања принуде, остварује вољом корисника, и в) моћ стварања, мијењања и гашења правног односа. Он затим одређује и категорију *права слободе* као моћи да се оствари или не оствари своје суб-

јективно право. На крају, Сичес сматра да ни јуснатурализам није никада порицао логички приоритет правне норме у односу на субјективно право; о таквом приоритету може се говорити једино у психолошком или аксиолошком смислу.

У X (стр. 240—243) супротставља се појам *правне обвезе* појму моралне обвезе и дефинира први као однос субјекта према норми у коју субјект може бити принудно санкциониран ако се не понаша на одређени начин.

Погл. XI (стр. 244—280), гдје аутор разматра проблематику *правне субјективности*, почиње опширним разликовањем филозофског, психолошког, социолошког и правног смисла израза „субјект“. Указује се на то да теорије о правном субјекту често мијешају *четири самостална реда питања*: питање суштине правног субјекта као нормативне квалификације, питање тко је у конкретном правном систему субјект права у првом смислу, питање ванправне реалности бића која су квалифицирана као правни субјекти, и питање вриједносног критерија по којему би требало правни систем додијеливати ознаку правне субјективности. Тако се нпр. разликовање индивидуалног и колективног правног субјекта најчешће изводи у оквиру првог питања, премда је оно заправо садржај трећег питања. Као што Келсен каже, правна субјективност је нормативна категорија, технички поступак нормативног убрајања, у крајњој анализи само скуп или јединствени израз овлашћења и обвеза које норме урачунавају једном човјеку или више људи. Правни субјект (индивидуалан и колективни) је конструкција, а не реалан човјек; он је заправо улога или функција постављена нормом, апстрактна и схематска димензија човјека која обухваћа само парцијалне аспекте његове реалне егзистенције. Колективни субјекти, пак, имају своју ванправну основу у колективним друштвеним појавама које Сичес објашњава, у складу са својом концепцијом социјалног, на сличан начин као *Hauriou* (Ориу) „институције“ и *von Wiese* (фон Визе) „апстрактна колективна бића“.

Погл. XII (стр. 281—333) обрађује проблематику *правног система*. Најприје се објашњава да се под изразом „извори права“ крију различита питања која се не смију мијешати: питање основе важења правних норми, питање начина стварног настајања позитивноправног садржаја, питање о облицима које правни системи предвиђају за стварање права, и питање о најпогоднијим облицима стварања права за одређено друштво. У погледу другог питања Сичес заузима социолошко стајалиште о државно-социјалном поријеклу права, а подробноје обрађује правни обичај, закон, судске одлуке и подзаконске акте. Ипак, еминентно филозофско питање је тек оно прво. Према Сичесу, заједничка основа важења свих правних норми јесте „воља државе“ у смислу јединственог нормативног убрајања: акти одређених људи (службених особа) не убрајају се њима самима, већ субјекту-држави као персонификацији система правних норми. Норма представља важеће право ако се реферира на тако схваћену (не у психолошком смислу) „вољу државе“, тј. ако се примјењује и изнуђује од стране органа. Та заједничка основа важења правних норми изражена је још и категоријом *хипотетичке основне норме* (правнолошког устава) односно *принципом ефикасности* међународног права у Меркл-Калсеновом учењу о ступњеваности и важењу права — за које учење Сичес наглашава да није опис стварног правног процеса, већ само једна од могућих метода јединственог објашњења и систематизације позитивног права. У складу с тим, Сичес говори о два начина производње права: оригинарном и деривативном. Оригинарни начин је онај по којему се остварује основна норма правног система путем револуције, удара или освајања; при томе аутор сматра да није довољно за настанак новог правног поретка да револуција успостави ефикасну власт, него да је потребно још да успостављена власт не буде арбитерна и да буде израз „превладавајуће друштвене воље“ или јавног мијења — став који несумњиво означава Сичесово помицање од раније усвојеног нормативног критерија правности ка једном мјешовитом нормативно-вриједносном критерију! Под деривативним начином стварања права подразумева се ступњевана нормативноправна дјелатност која се раз-

бија, темељећи се на основну норму, од првог позитивног устава до индивидуалних правних норми и материјалних аката извршња. *Индивидуална норма*, нарочито судска одлука, није при томе резултат силогизма; она је стваралачка конкретизација опћих правних норми која се може само појављивати у облику силогизма, али чија је бит ипак у вредновању и избору премиса. Иако истиче огроман значај и нужност опћих норми, аутор сматра да је пресуда „*савршена правна норма*“, једино непосредно примјењиво и потпуно реално право. С тим у вези Сичес каже (попут Ц. Косија) да се о „правним празнинама“ може говорити само у односу на законе, али не и на правни систем — будући да судија мора ријешити сваки случај, тј. створити право и онда кад не постоји законска одреба.

У погл. XIII (стр. 334—366) расправља се о односу *права и државе*. Одбацују се као једностране или недовољне натуралистичке, романтичне, хегеловске, социологистичке, двостране (Јелинек) и чисто нормативне (Келсен) теорије о држави. Посвећујући нарочиту пажњу Келсену, Сичес истиче успјешност његове критике социологистичких и двостраних концепција, али ипак сматра неприхватљивом његову идентификацију државе и права: друштвени процеси који су претпоставка и оквир права јесу уистину метајуридичке појаве, али су толико неопходне за схваћање јуридичког да морају бити поссбан предмет јусфилозофског разматрања. За правника држава занста постоји само уколико се изражава у правном систему, тј. као јединство свих аката органа у стварању и примјени права, али то јуридичко схваћање није потпуно; држава је прије свега једноповијесно људско дјело, скуп реалних процеса друштвене интеграције с политичким смислом — што се види већ из принципа ефикасности и подршке јавног мњења као основа правног система.

С погл. XIV (стр. 367—384) почиње Сичесова *теорија правних вриједности*, која обухваћа скоро половину књиге. У њему се доказује нужност вредновања, односно оцењивања и оправдавања права с обзиром на идеалне принципе. Ту нужност потврђује не само стална присутност аксиолошке проблематике у правнотеоријској мисли од питагорејаца до наших дана него и иманентност вредновања у народној правној свијести, у правној идеологији и политици, у уставним и другим актима и у конкретном правном одлучивању. Правна норма је увијек, чак и кад је неправедна, нешто више од формалног требања: израз одређења, избора, селекције могућности понашања, укратко, једна творевина с етичким значењем.

У погл. XV (стр. 385—392) аутор примјењује *феноменолошку критику емпиризма у области правне аксиологије*, доказујући неодрживост емпиристичке и натуралистичке теорије вриједности аргументацијом да свијет чињеница не може давати критерије властитог етичког оцењивања. Вриједности су *априорне идеје*, тј. не проистичу из искуства, али је тачно да се остварују у искуству, најчешће спознају у поводу искуства и да увијек рефлектирају повијесно-искуствене структуре. На тај начин Сичес тежи да „превалада истодобно емпиризам и чисти рационализам“.

Међутим, априорност не имплицира објективност: постоји субјективна априорност, као конфигурација психе, и објективна априорност, као важење идеалних принципа неовисно о психичкој увјетованости. Због тога, у оквиру априористичке етике и правне аксиологије настаје основна противност између *психологистичких и објективистичких концепција вриједности*. У погл. XVI (стр. 393—421) разматрају се индивидуалистички етички психологизам енглеске школе, *Schopenhauera* (Шопенхауера), *Schlossmanna* (Шлосмана), *Loeninga* (Ленинга), *Freuda* (Фројда), *Hagerstroma*, *Perrya* (Перија) и других, те социјални етички психологизам *Durkheima* (Диркема), *Levy-Bruhla* (Леву-Брила), *Savignya*, (Савинија), *Jellineka* (Јелинека). Против психологизма, који брка постојање вриједности са спознајом и осјећањем вриједности и има за посљедицу етички скептицизам, Сичес наводи објективистичке тезе Шелера и Хартмана и аргументацију којом је Хусерл побијао психологизам у логици. На крају се опширно излаже и критикује *вриједносни субјективизам Келсена*. Келсен, наиме, супротно многим погрешним тумачењима, признаје постојање и важност аксиолошког у праву;

али, он не сматра могућом научну спознају вриједности односно вредновања, тј. не сматра могућим рационално утврђивање посљедњих апсолутних циљева у праву, будући да би ти циљеви били субјективно-ирационални ставови. Сичес каже да је Келсенова релативистичка теорија вредновања не само онтолошки незаснована, на нивоу Комптеовог позитивизма, с уским поимањем људске бити и методе спознаје него да она не објашњава до краја ни властите кључне појмове „субјективности“, „емоционалности“, „ирационалности“ итд.; штовише, Келсенова теорија вредновања постаје протурјечна у тренутку кад се Келсен одлучно опредељује, као истински објективист, за једну сасвим одређену, либералистичко-демократску правну идеологију.

Проблем *повијесности правних идеала*, предмет погл. XVII (стр. 422—478) био би, према аутору, средишни и најтежи проблем правне аксиологије. За правне идеале могло би се рећи, сматра Сичес, да су повијесни и промјењиви, као и сами позитивни правни системи; није повијесност идеала супротна објективној априорности вриједности, већ рационалистичко-математизирајућој тези о њиховој апсолутности. Сичес панорамски приказује начине како се у опћој и правној филозофији рјешавао до данас проблем *односа разума и повијести*, од ставова о њиховој неспојивости до покушаја синтезе: апсолутизам разума у Платона, хармонизирање разума и повијести у Аристотела, дуализам Аугустина, разликовање непромјењиве бити и промјењивог садржаја природног права у схоластици, рационалистичка апсолутизација повијесних услова у школи природног права, формалистички рационализам *Rousseaua* (Русоа) и Канта, апсолутизам повијесног у њемачком романтизму, идентитет разума и повијести у Хегела, поништавање самог проблема у позитивизму и натурализму, сцијентизам и метафизика повијести у *Маркса*, формална идеја права и промјењиво природно право у Стамлера, те критика Стамлеровог формализма са стајалишта феноменолошке материјалне аксиологије. По Сичесу, у правној аксиологији се могу ускладити моменти константности и промјењивости само тако да се обилежје повијесности не придаје чистим вриједностима, већ правним идеалима којима се „захтјеви вриједности остварују с особинама повијесних ситуација“. У том смислу, коријени повијесности правних идеала јесу: различитост и промјењивост потреба и садржаја о којима овиси остварење вриједности, стечено искуство у остварењу вриједности и хијерархија и хитност друштвених потреба и идеала. Сичес истиче *плуралитет* вриједности с обзиром на облике и области живота (овдје је важна дистинкција између правних, моралних, религиозних и др. вриједности) и *ситуационалност* вриједности с обзиром на повијесне структуре.

Погл. XVIII (стр. 479—496) посвећено је врховној правној вриједности: *правди*. Разликујући виши етички смисао израза „правда“ као универзалне врлине од уобичајеног смисла тог израза као особене правне вриједности, аутор доказује једним хисторијским приказом да у теоријско-правној мисли постоји једнодушност у схваћању правде у правном значењу као *формалног принципа једнакости или пропорционалности*. Стварни и најтежи проблем теорије правде јесте, пак, пронаћи критерије који омогућују садржајну конкретизацију принципа праведности. Сичес износи неке од многобројних критерија који су предлагани у политичкој и правној теорији и пракси, а сам усваја класичну поставку да се правда састоји у уравниожењеном остварењу свих вриједности који су у питању у неком интерсубјективном односу. Један од главних задатака правне аксиологије био би управо у одређивању хијерархије вриједности и међусобног одношења вриједности које надахњују право на универзалан и конкретно-повијесни начин.

Опширно погл. XIX (стр. 497—547) садржи Сичесову „типологију основних правно-политичких филозофија“ изграђену с обзиром на врховне правне идеале по којима се оријентирају правни системи. Све правно-политичке филозофије (ми бисмо казали: идеологије) сводиле би се на двије антитетичке и непомирљиве позиције: *персонализам* и *трансперсонализам*. Према првој позицији човек-појединац је највиша вриједност и циљ у

својој конкретној датости, а култура и колективни облици живота полазе од њега и конвергирају к њему; према другој позицији, појединац је средство за стварање културних добара или за изградњу колектива, нације, државе итд. као циљева за себе. Трансперсоналистичко ништење достојанства личности и његову егзалтацију колектива, најчешће државе, аутор налази у Платона и Аристотела, у њемачком романтизму, у доктринама рестаурације, у Хегела, у наци-фашизму и совјетском комунизму. Персонализам би имао своје најчвршће основе у кришћанском хуманизму, а затим у ренесанси, у политичком либерализму XVIII и XIX ст. (чије се концепције, нарочито политичког утовора и демократије, у овој књизи исцрпно излажу), у хуманистичком социјализму и, коначно, у неолиберализму или доктрини која жели исправљање грешака класичног капитализма на начелна слободне иницијативе, глобалног планирања и основне једнакости свих људи у друштвеним шансама. Сам аутор се опредељује за овакву неолибералистичку идеологију, односно концепцију правде. Персонализам опћенито почива на филозофским поставкама о индивидуалној свијести као средишту стварности, о неразводности „ја“ и „свијета“ у аутентичном људском животу, о појединцу као изворишту смисла у култури, о супериорности вриједности личности над вриједностима колектива. Рећи да су колектив и држава само средства остварења моралних и правних вриједности личности не значи, међутим, бити на позицијама себичног индивидуализма и солипсизма; у антагонизму персонализма и трансперсонализма не смије се тражити антагонизам индивидуалних и социјалних вриједности; хуманистички схваћене социјалне вриједности (сигурност, слобода, правда) не само што остварују својим напором појединци него су оне увјет индивидуалних вриједности у том смислу што значе самоограничење слобода појединаца ради остварења индивидуалних вриједности свих. „Опће добро“ не разликује се садржајно од индивидуалног добра или интереса, јер се састоји управо од највеће мјере добра за највећи број појединаца.

Погл. XX (стр. 548—626) специфицира принципе персоналистичке идеологије у постулат људског достојанства и у основна природноправна права човјека — природноправна у том смислу што нужно произлазе из тог постулата и затим добијају конкретно-повијесне формулације у уставима, Повељи ОУН, Универзалној декларацији о правима човјека итд. Прва skupина основних права јесте право на живот који се разија даље уз низ права човјека. Другу skupину чине права на слободу, од којих Сичес опширно анализира забрану ropства и сродних установа, слободу мисли, савјести, изражавања и информирања, процесуална права, слободу избора занимања и кретања, слободу сасгајања и удруживања, неповредивост приватног живота, право на власништво, право једнакости пред законом и у животним шансама, те најзад грађанска политичка права. Наводе се разлози који оправдавају ограничења тих права, надамсе демократско начело непризнавања слободе којом се угрожава слобода других. У посебну skupину аутор сврстава социјална права новијег доба, која не захтјевају уздржавање већ позитивно дјеловање државе и заједнице: право на образовање, радна и здравствена права, право на адекватан животни стандард итд. Најзад, аутор усваја Поундове „правне постулате цивилизованог друштва“ као својеврсна очекивања која нужно имамо у односу на друге људе у развијенијој заједници. На крају, поглавља расправља се о односу и сукобима идеала правде и сигурности.

Проблем тумачења права, истиче Сичес у последњем погл. XXI (стр. 627—665), је један од најважнијих правних проблема изразито филозофске нарави. Из различитих метода тумачења које налазимо у правној литератури није могуће, сматра Сичес, изградити јединствену теорију тумачења нити утврдити стварну методу која се примјењује у рјешавању сваког конкретног случаја на основу опће правне норме. Да би се до тога дошло, потребно је развијати даље правац мисли којим су кренули *критичари правног логицизма*: Ихеринг и интер. јуриспруденција. *Holmes* (Холмс), *Génu* (Жени), *Ehrlich* (Ерлих) и *Kantorowicz* (Канторовиц), *Pound* (Поунд) и амерички реализам, *Cossio* (Ксио) и др. Свим овим ауторима зајед-

ничко је тражење једне логике и једног теоријског модела који би били адекватни стварном начину резонирања и одлучивања правника, тј. једне логике примјерене праву као облику људске егзистенције која би се битно разликовала од формалне, математизирајуће логике погодне само за испитивање природе и формалних есенција. Ту логику коју траже и налазе у већој или мањој мјери споменути аутори Сичес назива *логицом разложног* или аргументацијом етичким разлозима — за разлику од логике рационалног. По примјерима којима се потом илустрира дјеловање ове логике разложног у тумачењу правних норми произлази да Сичес сматра *вриједносноу или телеолошку методу* (иако аутор ове изразе не употребљава) не само нужном методом тумачења или спознаје сваког нормативног садржаја него и методом у којој се довршавају и добијају своје јединство све остале традиционалне методе тумачења. Судац и други субјекти примјењују опћу норму тако да вреднују и аргументирају о свим могућностима конкретног случаја с обзиром на смисао опће норме и њен принцип праведности; *расуђивање по праведности није једна од метода, већ метода тумачења опће у којој су све остале методе средства*. Судац мора ментално провјерити да ли примјена опће норме на случај изазива онај тип праведног рјешења које има у виду идеални законодавац (ујеравање заједнице); ако примјена норме не може имати за резултат такав тип рјешења, онда судица не треба да примјени норму на случај. Одлучивање по „правичности“ (епиксеиа) није, дакле, начин „коригирања закона“ у изузетним случајевима, већ управо редован начин тумачења типске воље законодавца, тако да се сваком случају даде најадекватније рјешење с обзиром на критерије праведности којима је та мисао вођена. Граница коју судица не смије прећи или не поштовати јесте сам критериј праведности којим се управља воља (идеалног) законодавца.

Књига има за додатак (стр. 667—717) алфabetски попис споменутих и обрађених аутора и појмова, те списак ауторових радова.

* * *

Умјесто стварне критичке оцјене овог Сичесовог дјела, треба у закључку рећи да је оно тематски изузетно свестрано, ставовима оригинално, корисно за сваког правника и студента, а многим својим тезама да потиче на размишљање сваког онога који се бави теоријом права. Врлине и недостаци овог дјела изгледа да су највише увјетовати његовим *филозофским и анализирањем карактером*, тј. ауторовом тежњом да говори о фундаменталним и најспорнијим питањима правне мисли као знанственик и човјек који учествује у моралним и политичким дилемама нашег времена.

Главне врлине ове књиге изгледају нам оне које се односе на методолошке принципе: а) дубоко доживљено и у цјелокупном дјелу реализовано увјерење да савремена теоријскоправна мисао треба коначно *преваладати методолошке искључивости, јеоностраности и редукционизме* у изучавању предмета правног искуства (права) и приступити његовом интегралном изучавању; б) свијест да је то могуће остварити једино под увјетом да се *критички ускладе и сједине у један појам правности сва трајна достигнућа до сада дивергирајућих али уистину у многоме комплементарних праваца правног идеализма, правног догматизма и правног реализма*, и то: б1) прихватањем основног костура Келсенове нормативне теорије као најсавршенијег модела нормативног позитивизма, али уједно и ревидирањем те теорије резултатима других приступа у интегралној концепцији односно њеним свођењем искључиво на теорију правне норме као формалне структуре правног искуства; б2) прихватањем идеалистичке усмјерености на момент правних вриједности, али уједно коригирањем ове увиђом у повијесност и искуственост правних идеала; б3) прихватањем реалистичких теза да су поред државе и други друштвени ентитети извори нормативног садржаја и да је нормативна дјелатност судова, управе и пословних субјеката средиште правног животога, мјесто истинског, ефективног права; и, коначно, в) ауторова свијест о нужности заснивања овакве инте-

гралне концепције права на једној *онтолошко-антрополошкој концепцији* свијета и културе у којој је основна категорија човјек као стваралачко биће, биће требања и вредновања. Осим ових основних методолошких поставки, наравно, у сваком поглављу из *Tratado general* можемо наћи мноштво сугестивних и по нашем мишљењу исправних ставова и анализа које оваје ипак не можемо истакнути, а још мање оцијенити.

Међутим, као што се догађа са сваким сличним дјелом, Сичесов *Tratado general* показује и становите празнине и слабости које су увјетоване, као што смо већ рекли, његовом усмјереношћу на фундаментална и најспорнија питања правне мисли и његовим идејним стајалиштима. Најкрупнији недостаци, по нашем суду и сажето речено, били би ови: а) недовољна појмовна одређеност „факта“ као треће, социолошке димензије права — будући да из Сичесовог излагања у погл. III и другдје није сасвим јасно да ли се под „фактом-право“ мисли напросто на то да су правне норме друштвено увјетована појава или и на то да се правне норме остварују или бивају ефикасне у друштвеним односима; б) недовољна одређеност подручја правности на социолошком плану друштвених односа (пored онтолошког, нормативног и аксиолошког одређења поља правности наспрам моралу, обичају итд. које је присутно у Сичесовом дјелу), поготово занемаривање интересног аспекта као извора и области одвијања правног процеса у свим његовим димензијама; в) запостављеност знатног дијела проблематике и рјешења о бити, структури и функцијама правних појмова и правних норми који су у средишту пажње посткеосеновског-аналитичког позитивизма након другог св. рата у Европи; г) врло субјективна стајалишта Сичеса о персонализму и трансперсонализму као основним правним идеологијама (и у контексту тога његово тумачење марксизма), као и уопће, са гледишта марксистичке и научне концепције човјека и друштва, ауторова априористичко-објективистичка теорија вриједности. Остали, пак, елементи из *Tratado general* према којима бисмо могли бити резервирани, или које не прихватамо, несумњиво су мање значајни од наведених. И можда је истина да се главни разлог због којег је свестрана правна мисао овог аутора недовољно позната и уважена од европских правника састоји у томе што у многим теоријским и идејним рјешењима Сичеса дјелује извјестан конзерватизам либералистичког типа, везан вјероватно за увјете ауторовог образовања, за снажан утјецај аристократског духа Ортеге и Гасета, и за сам друштвени положај и околину аутора — конзерватизам који је у ствари дисонантан у односу на вриједност и сувременост цјелине Сичесове интегралне концепције права и правне спознаје.

На крају, треба пожелати што ни у једној библиотеци правних факултета у Југославији не можемо наћи ни ово ни остала важнија Сичесова дјела. Али то важи опћенито за дјела великана шпанолске и латиноамеричке модерне правне филозофије: Карла Косија, Е. Г. Мејнеа, Мигуела Реалеа, L. Legaz у Lacambriu (А. Легаз и Лакамбру).

Н. Висковић

ANNA P. SCHREIBER, THE INTER-AMERICAN COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, A. W. SIJTHOFF (Leyden, 1970, стр. 187)

Монографија *dr. A. Schreiber*, која је изашла у едицији издавача A. W. Sijthoff из Leyden-а (Холандија) 1970. године, обрађује активности Интер-Америчке Комисије у домену развоја и заштите људских права у оквиру интер-америчког система. Интер-Америчка Комисија за људска права као орган Организације Америчких Држава основана је на Петом Консултативном састанку Министара спољних послова 1959 год. као независна агенција Организације и октобра месеца 1960. одржала своју прву сесију.

Студија A. Schreiber излаже хронолошки акције које су биле предузете у оквиру интер-америчког система ради унапређења поштовања основ-